

Der skulle være så dejligt ude på landet, men...

Tekst og fotos af
Finn Hansen
Birkevej 3, Nylars
3720 Aakirkeby

Med lov skal land bygges.

Sådan indledes Jyske Lov fra 1241.

Med tiden, og efter at nationalstaten Danmark i flere hundrede år har været en kendsgerning, burde udsagnet snarere ændres til ”Med lov skal land reguleres”, idet vi mennesker fra naturens side er således indrettet, at vi ikke tænker så meget i samfund som i individ, og derfor halter lovgivningen som regel hele tiden efter det, den skulle bygge op eller snarere regulere.

Mennesket styrer udviklingen

Vi mennesker når nemlig på vor egen egocentrerede facon og for vor egen

vindings skyld at få ødelagt vigtige samfundsværdier, inden der bliver taget initiativ til nogen som helst lovgivning på disse specifikke områder, og så er det som regel for sent, og samfundet har mistet de værdier, som lovgivningen var tiltænkt at skulle beskytte.

”Man kan ikke gå imod udviklingen”, siger man, men hvad er denne udvikling for en størrelse og hvor fører den os mennesker hen? Det er der endnu ingen, der har givet noget bud på – udover de dommedagsprofeter, der varsler Jesus’

Fig. 1. Fremtidens bornholmske åbne land: Få store gårde omgivet af store marker med meget lidt natur.

genkomst på jorden som en altødelæggende hændelse for klodens levende organismer på niveau højere end encellede bakterier!

Nu er vi mennesker grundlæggende sådan indrettet, at vi først sørger for at få skaffet os egne fordele før vi tænker på fællesskabets ve og vel. Nogle har omskrevet denne egenskab til, at man er sin egen lykkes smed. På grund af sådanne egoistiske tankegange har der hele tiden været behov for reguleringer efter, hvad der er godt for helheden, samfundet og de generationer, der kommer efter os!

Så længe det kun var menneske- og hestekræfter, der blev anvendt i arbejdet i det åbne land, har ændringerne været af begrænsede dimensioner, men ”udviklingen” efter sidste verdenskrig har været så voldsom, at man i dag ene mand med blot en enkelt traktor på nogle få timer radikalt kan nedbryde noget, flere generationer har været om at bygge op.

Hvor voldsomme disse kræfter er, kan illustreres med et eksempel fra et middelstort bornholmsk sogn, hvor der under sidste verdenskrig tilsammen på alle gårdene var lige så mange hestekræfter samlet, som der i dag findes i en enkelt middelstor traktor, som flere af de samme gårde har indtil flere af!

Via dolores naturae – lidelser i Bornholms natur

Det bornholmske landskab og dermed øens natur har mere eller mindre været under konstant omstrukturering, og det, vi kender til i dag, blev formet af de fysiske kræfter under seneste istid og nåede et maksimum, udtrykt i biodiversitet, for omkring 8.000 år siden, da klimaet var behageligt mildt, og vi mennesker som jægere og samlere boede i små familiegupper jævnt fordelt på øen, høstede af overskuddet og lod naturens kapital være intakt. Vi mennesker var elementer i et økologisk samfund.

Fig. 2. Fortidens åbne land: mange små landbrug omgivet af mere natur.

Kulturhistorien fortæller menneskets udvikling, og hvis man sammenholder denne udvikling med naturens afvikling – så har vi vel i bund og grund en definition på ”udviklingen”. Først en mindre nedadgående mere eller mindre lineær kurve i biodiversiteten frem til en gang omkring starten af middelalderen, da Bornholm blev underlagt en fælles hersker.

Herefter udviklede ændringerne i det bornholmske landskab sig i en accelererende hast op gennem middelalderen, de små samfund blev samlet i sogne omkring nyopførte kirker, og familierne byggede hver deres gårde spredt fordelt på øen, hvor der fra meget tidlig middelalder eller før var gunstige eksistensbetingelser i form af drikkevand og let dyrkbar jord.

Mennesket var knyttet til gårdene, ejeren og familien samt tjenestefolkene, og der var endnu i 1600-tallet plads til en naturens diversitet i det åbne land – i kongens marker, udmarken og til dels indmarken omkring gårdene.

Man skal huske på, at trækraften endnu var begrænset til mennesket selv og dets husdyr, og der var endnu ikke tænkt på såkaldte pesticider!

Man begynder at tænke rationelt

Jacob Peter Prahl var den første bornholmer, der i ord og tale fremhævede de muligheder, der lå skjult i den born-

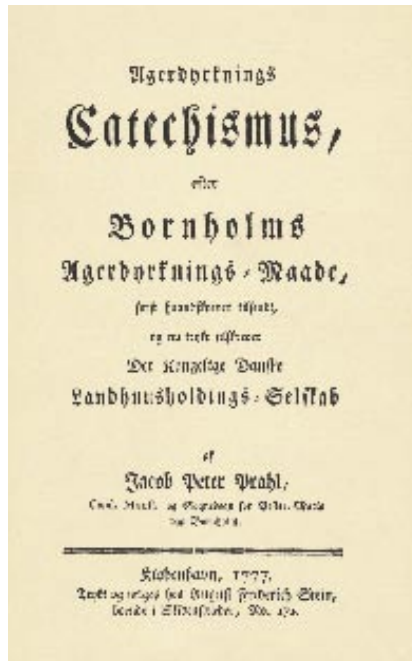

Fig.3. Jacob Peter Prahls Agerdyknings-Catechismus - en krigserklæring imod bornholmsk natur.

holmske natur, vel at mærke på en for biodiversiteten katastrofal måde.

Prahl var præstesøn fra Ibsker, født i 1737 og efter teologisk embedseksamen i 1767 fik han præstekald i flere af øens kirker - senest i Østermarie, hvor han døde i 1810.

Han var et produkt af tidens strømning: rationalismen, der i bund og grund gik ud på at forherlige mennesket på bekostning af naturen! Og i hans "Agerdyknings Catechismus" fra 1777 giver han særdeles grundige anbefalinger på, hvorledes hans samtid kunne udnytte ressourcerne i naturen endnu mere til egen vinding!

I indledningen skriver han således: "Hvad kundskab skal en god Bornholmsk Agerdyrker have? Han bør kiende Stedets Jordarter, hvis Agerdyrker han er, eller skal være: Avls-Redskabernes bekvemteste Indretning og

Brug: Den fordelagtigste Omgang med Jordens Tilberedning, samt med Sædens Lægning, Indhøstning og Aftærskning; for at Ejendom og Arbejde ved Velsignerens Velsignelse at høste den mueligste Frugt.

Dette udsagn vurderer jeg som den første nedfældede krigserklæring mod den umælende bornholmske natur!

I fortsættelse af Prahls anbefalinger om en mere effektiv driftsform skete der det, at man på øen mærkede efterdønningerne efter landboreformerne i det øvrige land i midten og anden halvdel af 1700-tallet.

I 1816 påbegyndtes efter kongelig befaling en opmåling af øens jord, og der forekom en omfattende jordfordeling omkring øens gårde. Store dele af kongens almindinger eller marker blev overdraget de enkelte sognekommuner til henholdsvis skovtilplantning eller udlodning til den voksende mængde mennesker, der gerne ville have deres eget og bygge en tilværelse op for sig selv og sin nærmeste familie – de såkaldte lyngpikkere.

Landskabet ændrede sig radikalt, endnu engang et indgreb i øens natur og biodiversitet.

Og så fik landet sin første grundlov den 5. juni 1849, og med indførelsen af den senere § 73 om ejendommens ukrænkelighed var intet helligt for ejeren af et skøde på et stykke bornholmsk jord! Selv Bibelens 6. bud om at du ikke må slå ihjel blev tilsidesat, så både øens oprindelige flora og fauna fik fra denne dato dødsstødet!

Mennesket har herefter været ejeren af grundlaget for biodiversiteten og kan med grundloven i hånd skalte og valte med værdierne efter forgodtbefindende!

Gadegårds- og Kjøleregårdsmosen

Registreringen af den særprægede bornholmske flora går tilbage til første

Fig.4. Skæne indikerer en stor artsdiversitet på voksestedet.

halvdel af 1800-tallet, idet Bornholm som den fjerne landsdel i kongeriget tiltrak en del botanisk kyndige mennesker. Men også lokale plantekendere har videregivet informationer om datidens blomstermarker, og den mest særprægede af disse var "Blomstersmeden" fra Bodilsker, Lars Ipsen.

Han blev født på Fælled i Bodilsker i 1806, og han døde i 1874. NaturBornholm er i besiddelse af hans Flora, og ifølge et afkrydsningssystem i dette sjældne dokument havde han registreret 578 vildtvoksende arter fra sin nærmeste omegn.

Især en lokalitet: Gadegårds- og Kjøleregårdsmosen syd for Bodils Kirke gik igen og igen som voksested for i dag for længst uddøde arter som f.eks. Sort Skæne, der i Arne Larsens Flora fra 1956 har fået følgende omtale:

"... sidste gang set her i 1933, stærkt truet af opdyrkning og tagrør. Mosearealerne ved Gadegård og Kjøleregård er næsten totalt forsvundet og påvirket af kultur, at det må formodes, at arten nu er helt borte".

Melet Kodriver og Langbladet Soldug samt orkideerne Langakset Trådspore, Pukkellæbe, Poselæbe, Sværd-Skovlilje og Mygblomst, der ikke mere vokser på Bornholm, er registreret fra disse mosearealer, der i dag fremstår som yppige hvedemarkers med store foldudbytter.

Presset på de naturskønne kyststrækninger

I slutningen af 1800-tallet var der kommet godt gang i turismen. Især tyskere kom til Bornholm på kurophold, og der blev bygget pensionater og hoteller på mange naturskønne steder, Hammershus, Finnedalen, Sandvig og Gudhjem.

Men da der så kom planer på bordet om, at nogle tyskere ville købe arealet omkring Hammershus for at bygge en Kurort med navnet "Neu Berlin" samt noget lignende ved Helligdomsgården i Rø, så følte nogle bornholmere sig gået lidt for nær, og man dannede to foreninger, en her på Bornholm og en anden i København, hvis ædle formål først og fremmest var at samle penge ind til at kunne forpurre sådanne planer.

Det lykkedes, og i dag kan vi efterkommere med stor taknemmelighed se tilbage på disse mænds fremsynede tanker og ihærdige indsats. I 2006 kunne den ene af disse foreninger, Foreningen Bornholm, fejre 100 års jubilæum "still going strong".

Fig.5. Hammershus, fortsat knejsende alene på sin slotsbanke.

Naturinteresserede mennesker samles i foreninger

Ideen med at bevare egnskarakteristiske landskaber og naturelementer var slået an, og i starten af 1900-tallet blev der landsdækkende startet naturforeninger for botanisk, geologisk og ornitologisk interesserede, og Danmarks Naturfredningsforening kom til i 1911.

Landets første naturfredningslov blev vedtaget i 1917, men ændret igen i 1937, bl.a. fordi folk pludselig fandt på at bygge vildt rundt i landskabet og midt på landets strande og derved spærre af for almen færdsel langs de danske kyster. Endnu en af menneskets dyder: at skaffe sig selv fordele på bekostning af andre!

Udover disse lovløse tilstande, var Hedeselskabets ”Hvad udad tabes skal indad vindes”-politik samt virkningerne ved Kanslergadenforliget i 1933 i den grad en belastning for øens biodiversitet. Udstrakte eng- og mosearealer blev drænet, og staten betalte halvdelen og lod resten af udgifterne afdrage på særdeles favorable vilkår.

Uanset naturfredningslovens gode hensigter var danskerne særdeles kreative, når det gjaldt om at skaffe sig selv fordele, og der blev hele tiden behov for at stramme op – ene og alene for at skaffe kommende generationer, vore egne børn og børnebørn en chance for at opleve noget af naturens mangfoldighed, der engang var!

Fig. 6. Sogneskellet mellem Nyker og Vestermarie - før det blev fjernet.

Naturbeskyttelsesloven

Efter mere end 10 revisioner af naturfredningsloven siden 1937, men hver gang i defensiven hvad angår beskyttelsen af den natur, der var på vej til at forsvinde, fik landet i 1992 en ny naturbeskyttelseslov.

Foruden at sikre de absolut sidste rester af øens naturarealer som hede, eng, strandeng, moser og søer skulle loven sikre de tilbageværende kulturhistorisk vigtige og for Bornholm karakteristiske stengærder.

Men idet loven blev vedtaget i januar og først trådte i kraft 1. juli, nåede mange selviske bornholmere enten at få nogle af de beskyttede arealer pløjet op eller fjernet ”generende” stengærder!

Sagen var nemlig den, at Danmark var kommet med i EF i 1973 for at kunne sikre og udvide produktionen af bacon til England! Udviklingen i det åbne land gik derfor i retning af større og større og mere specialiserede landbrug, som krævede store jordtillæg, hvorfor mange mindre gårde og husmandsbrug blev købt op af driftige landmænd og jorden samlet i større enheder.

Frø til 1992 var mange stengærder, der som skel lå mellem de gamle gårde, blevet fjernet, og siden lovens ikrafttræden er endnu flere af det åbne lands ubeskyttede naturtyper som skelgrøfter og hegn i stort tal blevet sløjfet og inddraget i markdriften, ja, selv beskyttede sten- og jorddiger er forsvundet som dug for solen.

Frigård og Yppernegård i Nyker

I 1995 afhændede ejeren af Yppernegård i Nyker sin gård med 36,7 ha. jord til nabogården Frigård. Jorden blev lagt under Frigård, og der blev et mindre restareal til Yppernegård på 6.886 m².

Som ejendomsskel mellem de to gårde var der anlagt et kulturhistorisk vigtigt jorddige, måske opført i første halvdel af 1800-tallet efter udskiftning-

Fig. 7. Vindens retning har betydning for lugtgener omkring gårde med svinebrug. Foto: René S. Larsen.

gen - måske endnu ældre. Diget blev bygget i en tidligere mose, som selvfølgelig for længst er drænet ud og tørlagt, og i 1961 var store dele af diget allerede blevet fjernet.

Efter sammenlægningen af de to gårdes jorder ønskede ejeren til Frigård helt at sløjfe resterne af diget, idet det lå i vejen for effektiv traktorkørsel – men, da det var blevet beskyttet af loven, fik han myndighedernes afslag på sit andragende.

De sidste rester havde kulturhistorisk værdi og skulle beskyttes, for at kommende generationer kunne have muligheder for at ”læse kulturhistorie i landskabet”. I efteråret 2005 har ejeren imidlertid med sin store traktor alligevel fjernet diget og dyrket arealet op. Og jeg tror på, at han ikke har fået lov. Selvtægt og vidende.

Og så har naboen på Gadegård oveni og med myndighedernes tilladelse i løbet af efteråret 2006 fået tilladelse til at fjerne dele af et kulturhistorisk vigtigt skel mellem Nyker og Vestermarie sogne under det påskud, at det skulle forbedre samdriften af de tilkøbte arealer på tværs af gamle markerede kulturhistorisk vigtige ledelinier i det bornholmske landskab.

Dengang Naturbeskyttelsesloven blev vedtaget i 1992 fik man at vide, at en ”væsentlig jordbrugs- eller anden økonomisk interesse” ikke kunne være argument nok til at få lov til at fjerne kulturhistorisk vigtige diger – i dag har myndighederne åbenbart givet op og ladet de store jordbesiddere skalte og valte med landskabet efter deres eget forgodtbefindende! Og en 1000 m² stor småbiotop med fugle, padder og insekter er omdannet til en endnu mere gødet, gennemsprøjtet og subventioneret bornholmsk landbrugsørken.

EU's landbrugspolitik, en trussel mod bornholmsk biodiversitet

Danmarks indtræden i det europæiske fællesskab i 1973 har fået så gennemgribende følger for det åbne bornholmske landskab, at det for flere plante- og dyrearters vedkommende måske kan siges at have været direkte letalt.

Tilskud til driften af den bornholmske landbrugsjord fra EU beløber sig til årligt mere end 2.000 kr. pr. ha., men i dette tilskud er der overhovedet ingen bindinger eller krav om beskyttelse af natur.

Nærmere tværtimod. Statens emsige kontrollanter sørger for, at ethvert naturelement, der drister sig ind på et subventioneret areal, bliver påtalt med en trussel om bøde og tilbagebetaling af tilskud. Det gør selvfølgelig, at enhver bornholmsk landmand med frygt ser, at et dræn gennem et tidligere engareal sætter sig og ikke mere kan trække med høj vandstand og en temporær dam til følge.

Danmark fik en ny landbrugslov i 1989 og regionale jordbrugskommissioner til varetagelse af lovens bestemmelser. Selvom lovens formål har været at ”værne dyrkningsjorderne og de hertil knyttede landskabelige værdier, således at både jordbrugets erhvervsøkonomiske interesser og hensynet til det omgivende miljø tilgodeses”, vil jeg vove det ene øje og påstå, at ikke i én sag har den bornholmske jordbrugskommission tilgodeset miljøet!

Snøvteregård-parcellen 8e, Vestermarie..

Endnu før Danmarks indtræden i EF er mange gamle bornholmske gårde nedlagt, og jorden delt op i mindre husmandsbrugslodder. Således også i området umiddelbart syd for Kærgårdsmosen i Vestermarie, hvor den gamle 2. Selvejergård i Vestermarie Sogn, Snøvteregård, allerede i begyndelsen af 1800-tallet blev lagt ind under 1. Selvejergård Kærgård og en stor del af jorden delt op i 9-10 husmandslodder.

En af disse med et areal på i alt 30.229 m² blev midt i 1800-tallet købt af en husmand, der ovenpå det opragende grundfjeld byggede sig en beboelse med tilhørende stald for en hest, et par køer, nogle svin samt høns og ænder. Som et sådant mindre husmandssted fungerede det frem til 1992, da den sidste ejer døde, og det blev købt af nogle unge mennesker fra Rønne.

De havde i dette sted set mulighederne i at skabe sig et "fristed på landet", blot mente de, at de utidssvarende bygninger først skulle gennemrenoveres fra yderst til inderst, og til det havde de afsat ferier og weekends de efterfølgende fem år. Men deri havde de gjort regning uden vært!

Jordbrugskommissionen for Bornholms amt krævede nemlig efter bestemmelserne i landbrugsloven, at de unge mennesker inden en vis nærtstående dato skulle være flyttet ind i dette ubeboelige hus, ellers ville de blive meldt til politiet, og der ville vanke dagbøder! Problemet var nemlig det, at arealet var lige nøjagtigt 10.230 m² for stort til, at bopælspligten umiddelbart kunne bortfalde.

Da de unge mennesker ikke så sig i stand til at efterleve disse krav, blev de truet med at skulle frasælge disse 10.230 m² jord, som reelt var gode bornholmske klippeknoide, som pryder enhver bornholmsk klippeløkke, og som ingen

driftig nabolandmand med måske mere end 100 gange så meget dyrkbar jord kunne tænke sig at købe og sætte maskiner på! Måske lige bortset fra, at det kunne indgå i nogle bestemmelser om brak eller som harmonijord til udspreddning af gylle!

De unge mennesker var kommet i en frygtelig knibe, og jordbrugskommissionen behandlede dem rent ud sagt klodset, ja nærmest ubehøvlet. Her viste nogle unge mennesker et initiativ til at forbedre den gamle boligmasse i det åbne land, og så skulle de af myndighederne behandles på sådan en uartig og uforskammet måde. Jordbrugskommissionen kunne pr. konduite og med lovens ord om at tilgodese det omgivende miljø til alle tider give det unge par en dispensation fra både den ene som den anden bestemmelse om bopælspligt!

Det idealistiske par var blevet så skræmt af overmagten, at de ikke så sig i stand til andet end at flytte hver til sit. I dag godt 10 år efter disse begivenheder har parret imidlertid fundet sammen igen, og familien har med deres godt tre hektar et mønstereksempel på, hvorledes den gamle boligmasse i det åbne land kan udnyttes – så også nutidens krav om et godt sted på landet kan opfyldes! Bl.a. har de på deres naturgrund fået etableret fire nye damme, der hvert forår er beboet med flere end 50 syngende løvfrøer, og deres initiativ har været medvirkende til, at løvfrøen igen er kommet på fode i området syd for Almindingen!

Det unge par har trods modstanden fra det offentlige sikret en videreførelse af et typisk bornholmsk kulturlandskab med indhold af egnskarakteristiske dyr og planter til kommende generationer. Det er der ikke mange af øens store landmænd med tusindvis af kroner i tilskud fra EU hvert år, der kan hamle op med.

Fig. 8. Kreaturer på græs er forudsætningen for en artsrig flora. Ugleenge.

De slagtede gårde

Når en landmand køber en nabogård som i ovennævnte eksempel på Yppernegård i Nyker, kan han lægge jorden til sin egen gård og sælge den anden gårds bygninger fra som et ganske almindeligt "parcelhus ude på landet" – vel at mærke et parcelhus med store driftsbygninger og højst 19.999 m² jord, som regel mindre, på Yppernegård blot 6.886 m².

Alle gårdslagtninger har således resulteret i mange gamle slægtsgårde på bittesmå frimærker af jord. Alle kan sige sig selv, at sådanne gårde på ingen måde kan være særligt attraktive at erhverve ud over at de nærmest foræres bort af sælgeren. Det er i mange tilfælde næsten umuligt for nye ejere at finde anvendelse for de gamle stald- og ladebygninger. Man har ingen udenomsplads til hverken heste, køer eller får samt ænder og gæs, og derfor tilskyndes man ikke til at ofre midler på at bevare den gamle bygningsmasse. De kommer mere og mere til at skæmme landskabet som ruiner!

Landbrugslovgivningen har således trods sin formålsparagraf på ingen måde sikret et levende kulturlandskab med "hensyn til det omgivende miljø" og et stort naturindhold..

Staten bør efter min mening gå ind og annullere alle handler siden 1989 og tilbageføre så meget jord til de slagtede gårde, at der kan opbevares minimum tre hektar jord pr. ejendom. Jeg er orienteret om, at den nyeste revision af landbrugsloven stiller krav om et restareal for en slagtet gård på 1,5 ha., dette er kun halvt nok!

Fig. 9. I takt med tilbagegangen i antallet af græssende kreaturer er Adam og Eva blevet fåtallige.

Det åbne land har mistet sine græsædere

Mangfoldigheden i det åbne land er altså ikke mere, hvad det har været – det har udviklingen sørget for! Især har det mistet sine "græsædere".

Ældre gårdejere har solgt deres gårde, køer er samlet på større bedrifter for at skabe stordriftsfordele, og de fleste kreaturer opholder sig i dag under tag fra fødsel til død.

Der er i dag kun ganske få "løse" køer til at afgræsse tidligere engarealer og klippeløkker. Disse halvkulturarealer

Fig. 10 & 11. Trods fredning blomstrende de sidste skrueaks i Skandinavien i 1981 i en løkke ved Rønne. Belæg med skrueaks i Arne Larsens herbarium.

med deres karakteristiske plantevækst i form af bl.a. orkideer gror derfor til i krat og skov, godt hjulpet på vej af et stort nedfald af ukontrollabel luftbåren gødning. De vokser sig bogstaveligt talt ud af beskyttelsen!

Så længe naturværdierne befinder sig på privat ejendom, er der ingen lov-hjemmel til at sikre dem for fremtiden. Det offentlige må gå ind og ekspropriere arealerne og betale for en optimal drift bl.a. ved hjælp af græsædere, hvis landskabet og naturværdierne skal kunne sikres til kommende generationer.

Fasaner og råger bliver sjældne

I et indlæg i Bornholms Tidende i november 2005 kunne man under rubriken Jagt læse ”at fasanbestanden er gået meget tilbage i takt med, at rovfuglene, specielt duehøgene, har vundet større indpas på øen”.

Sikken en hadsk holdning til øens natur!

Det er logik for enhver rettænkende, at fasanerne selvfølgelig ikke kan leve i et landskab, hvor enhver form for skjul og mad til både de voksne og kyllingerne fjernes på det skammeligste.

Hegn og skelgrøfter samt stengærder er som tidligere beskrevet fjernet i sådan en grad, at fuglene har besvær ved at finde både et egnet sted at skjule sig og finde mad i vinterperioden. De grimme opstillede foderautomater er virkningsløse og signalerer snarere en dårlig samvittighed! Og så er der maden til kyllingerne. Den er for længst sprøjtet væk på de store sammenhængende bornholmske kornmarker!

Det er derfor, fasaner er blevet sjældne!

Og lad så rovfuglene i fred i det herrens år 2006, 40 år efter jagtlovsrevisionen!

Men, hvad med det åbne lands karakterfugl, rågen? Den er ligesom fasanen og af samme grund ved at forsvinde fra

Fig. 12. Fodertønder i læ af en hyldebusk, kompensation for dårlig samvittighed.

landbrugsørkenen. For 40 år siden blev der talt en bestand på 124 kolonier med i alt 4.668 ynglepar. Hvis vi i dag har bare halvdelen af denne bestand, er det nok højt sat. Jeg tør næsten lægge hovedet på blokken og sige, at der er mindre end halvdelen tilbage.

Derfor er der logik i, at rågen søger mod byerne. Her er der endnu sporadisk mad at hente, og fuglene tillader sig at anbringe deres reder i byernes høje træer – som i Aakirkeby på byens gamle kirkegård. Men, også her er fuglen uønsket, den larmer og sviner, siger man, og man hidkalder brandvæsenet for at få spulet rederne ned, eller man skyder fuglene!

Der er altså heller ikke mere plads til rågen på Bornholm, så nedgangen vil helt sikkert fortsætte frem til EU’s økonomiske sammenbrud.

Efterskrift

At skrive et indlæg om naturens tilstand i det åbne bornholmske landskab er nærmest som at indlade sig på en form for selvpineri. Man ribber op i alt det, som det gør ondt at tænke tilbage på, og som gør én flov over, at man nærmest i en tilstand af sanseløs ligegyldighed, ikke tidligt nok har ”råbt vagt i gevær”.

Thi, den natur, vi ikke mere kan opleve her på øen, kan man jo bare tage til udlandet og opleve endnu større, endnu flottere og endnu mere sikret for eftertiden!

Tidens mantra er oplevelsesøkonomi, og i den forbindelse må man jo nok erkende, at øen, hvad angår dens naturelementer, har mistet en del af sin tidligere storhed og tiltrækningskraft!

Fig. 13. Råger flytter til byerne for at finde mad.

Udfordringen er så at være med til at sikre, at i det mindste lidt af genmassen forbliver intakt i en eller anden lille afkrog af øen således, at vore efterkommere i det mindste kan rette op på denne og tidligere generationers rovdrift på øens naturværdier. For flere arters vedkommende er det imidlertid for sent!

Vi tilhører den sidste generation der KAN, hvis vi vil. Udnytter vi ikke denne mulighed, kommer vore børn til at tilhøre den første generation, der vil, men som IKKE KAN!

Og det er ganske vist!

